INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA EMOTSIYALARNING LINGVISTIK IFODALANISHI

Umaraliyeva Muxlisa Shavkatbekovna
Andijon Davlat Universiteti Xorijiy tillar filologiyasi kafedrasi

Annotatsiya. Ushbu tezisda ingliz va o‘zbek tillarida emotsiyalarni ifodalovchi leksik, frazeologik, grammatik va pragmatik vositalar qiyosiy tahlil qilinadi. Quvonch, qo‘rquv, g‘azab, qayg‘u va hayrat kabi emotsional holatlarning nominatsiyasi hamda nutq jarayonida namoyon bo‘lishi misollar asosida izohlanadi. Emotsional ma’noning faqat alohida so‘zlarda emas, balki intonatsiya, murojaat, undov va kontekstda ham shakllanishi ko‘rsatiladi. Ikki tildagi umumiy semantik tamoyillar bilan birga milliy-madaniy va kommunikativ farqlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: emotsiya, emotsional leksika, lingvokulturologiya, frazeologizm, pragmatika, qiyosiy tilshunoslik, ekspressivlik.

Abstract. This thesis comparatively examines lexical, phraseological, grammatical, and pragmatic means of expressing emotions in English and Uzbek. It discusses the naming and contextual realization of joy, fear, anger, sadness, and surprise. The analysis demonstrates that emotional meaning emerges not only through individual words but also through intonation, forms of address, interjections, and communicative context. Shared semantic mechanisms and culturally conditioned differences between the two languages are considered.

Keywords: emotion, emotional vocabulary, linguoculturology, phraseology, pragmatics, contrastive linguistics, expressiveness.

Аннотация. В тезисе проводится сопоставительный анализ лексических, фразеологических, грамматических и прагматических средств выражения эмоций в английском и узбекском языках. На примерах рассматриваются обозначение и речевая реализация радости, страха, гнева, печали и удивления. Показано, что эмоциональный смысл формируется не только отдельными словами, но и интонацией, обращениями, междометиями и контекстом. Освещаются общие семантические механизмы и национально-культурные особенности двух языков.

Ключевые слова: эмоция, эмоциональная лексика, лингвокультурология, фразеология, прагматика, сопоставительное языкознание, экспрессивность.

KIRISH

Insonning hissiy tajribasi til vositasida anglanadi, nomlanadi va boshqalarga yetkaziladi. Emotsiya psixologik hodisa bo‘lsa-da, uning nutqiy ifodasi jamiyatning qadriyatlari, muloqot odoblari va til tizimi bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli bir xil hissiy holat ingliz va o‘zbek tillarida turli leksik birliklar, sintaktik shakllar yoki nutqiy strategiyalar orqali namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “I am delighted” va o‘zbek tilidagi “Juda xursandman” gaplari quvonchni bildiradi, biroq ularning uslubiy bo‘yoqlari va qo‘llanish vaziyatlari har doim to‘liq mos kelmaydi.

Emotsiyalarni o‘rganishda ikki yo‘nalish muhim: emotsiyani nomlash (fear — qo‘rquv, anger — g‘azab) va emotsiyani bevosita namoyish qilish (Oh no! — Voy!, What a surprise! — Voy, ajab!). Birinchi holatda so‘z hissiy holat haqida xabar beradi, ikkinchisida esa so‘zlovchining ayni paytdagi munosabatini

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yuzaga chiqaradi. Wierzbicka (1999) hissiy tushunchalarni til va madaniyat bilan bog‘liq holda tahlil qilgan; Kövecses (2000) esa emotsional konseptualizatsiyada metaforalarning o‘rnini ko‘rsatgan.

Mazkur tezisning maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida emotsiyalar ifodasining asosiy vositalarini tizimlashtirish, ularning o‘xshash va farqli tomonlarini qiyoslash hamda tarjima va madaniyatlararo muloqot uchun ahamiyatini ochib berishdir. Tahlilda tavsifiy-qiyosiy, semantik va kontekstual yondashuvlardan foydalaniladi. Keltirilgan misollar illustrativ xarakterga ega bo‘lib, korpus asosidagi chastota xulosalarini bildirmaydi.

ASOSIY QISM

1. Emotsional leksika va baholash ma’nosi

Emotsional leksikaning birinchi qatlamini hissiy holatni bevosita nomlovchi birliklar tashkil etadi: joy, happiness, delight, sadness, grief, fear, anxiety, anger; o‘zbek tilida quvonch, baxt, shodlik, qayg‘u, iztirob, qo‘rquv, xavotir, jahl va g‘azab. Ushbu qatorlar o‘zaro mutlaq sinonim emas: masalan, grief odatda kuchli yo‘qotish bilan bog‘liq chuqur qayg‘uni anglatadi, sadness esa umumiyroq salbiy hissiy holatdir. O‘zbek tilidagi iztirob ham oddiy xafalikdan kuchliroq ruhiy kechinmani bildirishi mumkin.

Ikkinchi qatlam emotsional baho beruvchi so‘zlardan iborat: wonderful, awful, lovely, disgusting; ajoyib, dahshatli, yoqimli, jirkanch. Bunday birliklarda obyektga munosabat ham, so‘zlovchining hissiy pozitsiyasi ham aks etadi. “That is wonderful!” gapida ijobiy baho kuchli quvonch yoki ma’qullashni anglatishi mumkin; “Bu juda ajoyib!” shakli ham shunga yaqin, ammo nutqning ohangi va vaziyat ma’noni o‘zgartiradi. Martin va White (2005) baholovchi til vositalarini munosabat, pozitsiyalash va darajalash nuqtayi nazaridan izohlaydi.

Ingliz tilida emotsiyaning darajasi very, extremely, terribly, absolutely kabi kuchaytirgichlar bilan beriladi: extremely worried, absolutely thrilled. O‘zbek tilida juda, nihoyatda, g‘oyat, rosa, benihoya singari birliklar ishlatiladi: juda xavotirda, nihoyatda xursand. Biroq “terribly happy” kabi ifodalarda so‘zning asl salbiy semantikasi kuchaytirgich vazifasiga ko‘chishi mumkin; bunday holatni so‘zma-so‘z tarjima qilish tabiiy chiqmaydi.

2. Frazeologizmlar va emotsional metaforalar

Frazeologik birliklar hissiyotlarni obrazli ifodalashda alohida o‘rin tutadi. Ingliz tilidagi “on cloud nine” iborasi kuchli xursandchilikni, “heartbroken” chuqur qayg‘uni, “lose one’s temper” esa jahli chiqishni bildiradi. O‘zbek tilida “boshi osmonga yetmoq”, “yuragi ezilmoq”, “jahli chiqmoq” kabi iboralar shunga yaqin funksiyani bajaradi. Ularning semantik yadrosi o‘xshash bo‘lsa-da, tasviriy asos va uslubiy imkoniyatlari bir xil emas.

Emotsiya metaforalarida tana a’zolari, harakat, harorat va fazoviy yo‘nalishlar faol ishtirok etadi. Masalan, ingliz tilida “boiling with anger”, o‘zbek tilida “g‘azabdan qaynamoq” g‘azabni issiqlik bilan bog‘laydi. “My heart sank” va “yuragi shuv etmoq” kabi birikmalar qo‘rquv yoki yomon xabar ta’sirini tanaviy obraz orqali anglatadi, lekin ular har bir kontekstda teng tarjima bo‘lavermaydi. Lakoff va Johnson (1980) konseptual metaforani kundalik tafakkurning muhim mexanizmi sifatida ko‘rsatgan; Kövecses (2000) uning emotsiya kategoriyalaridagi rolini batafsil yoritgan.

Frazeologik tarjimada shaklni emas, kommunikativ vazifani saqlash ustuvor. Masalan, “She was on cloud nine after the exam” jumlasini “Imtihondan keyin uning boshi osmonga yetdi” deb berish tabiiy; “cloud” so‘zini alohida tarjima qilish esa iboraning ma’nosini yo‘qotadi. Demak, ekvivalentlik semantik, pragmatik va uslubiy mezonlar asosida baholanishi lozim.

3. Undovlar, sintaksis va intonatsiya

Undovlar emotsiyani tezkor ifodalovchi vositalardir. Ingliz tilida wow, oh, ouch, alas, ugh; o‘zbek tilida voy, eh, oh, uf, obbo, dod kabi birliklar qo‘llanadi. “Wow!” odatda hayrat yoki qoyil qolishni bildirsa,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

“Voy!” hayrat, xavotir, og‘riq yoki achinishni ham ifodalashi mumkin. Shu bois undovning aniq ma’nosi faqat lug‘atdagi izohga emas, kontekst va intonatsiyaga ham bog‘liq.

Emotsional sintaksisda undov gaplar, takror, elliptik konstruksiyalar va ritorik savollar ko‘p uchraydi: “How wonderful!”, “You did what?!”, “No, no, no!”; “Qanday ajoyib!”, “Nima dedingiz?!”, “Yo‘q, yo‘q!”. Ingliz tilida “What a beautiful day!” kabi maxsus undov konstruksiyalari faol; o‘zbek tilida esa “Naqadar go‘zal kun!” yoki “Qanday go‘zal kun!” shakllari ishlatiladi. Shuningdek, o‘zbek tilidagi -ku, -da, -a kabi yuklamalar munosabatning nozik pragmatik ranglarini kuchaytirishi mumkin: “Aytdim-ku!”, “Shunaqami-a?”.

Yozma nutqda undov belgisi, ko‘p nuqta va takrorlar hissiy ohangni qisman yetkazadi, biroq og‘zaki nutqdagi pauza, urg‘u, ovoz balandligi va tempni to‘liq almashtirmaydi. Bir xil “Really?” savoli ohangga ko‘ra qiziqish, shubha yoki norozilikni anglatishi mumkin. O‘zbek tilidagi “Rostdanmi?” ham shunday pragmatik ko‘pma’nolilikka ega.

4. Madaniy me’yorlar va muloqot pragmatikasi

Emotsional ifoda faqat grammatik tanlov emas, balki suhbatdoshlar o‘rtasidagi masofa, yosh, mavqe va vaziyat bilan ham belgilanadi. O‘zbek muloqotida qarindoshlik va hurmat bildiruvchi murojaatlar — opa, aka, ustoz, jonim — hissiy munosabatni yumshatishi yoki yaqinlikni kuchaytirishi mumkin. Ingliz tilida dear, darling, buddy kabi murojaatlar mavjud, ammo ularning ijtimoiy taqsimoti va maqbulligi boshqa me’yorlarga tayanadi. Brown va Levinson (1987) xushmuomalalik strategiyalarini ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘lab tahlil qilgan.

Norozilikning bevosita yoki bilvosita ifodalanishi ham muhim. “I am disappointed” jumlasi hissiy holatni aniq nomlaydi; “Bu ish ko‘ngildagidek bo‘lmadi” esa norozilikni yumshoqroq tarzda bildirishi mumkin. Bunday farqlarni barcha ingliz yoki o‘zbek so‘zlovchilariga xos qat’iy qoida sifatida talqin etish noto‘g‘ri: janr, shaxsiy uslub, hududiy nutq va ijtimoiy kontekst katta rol o‘ynaydi.

Raqamli muloqotda emojilar, bosh harflar, takroriy harflar va tinish belgilari emotsiyani ifodalashning qo‘shimcha qatlamini yaratadi: “Sooo happy!!!”, “Juda xursandmaaan!”. Bunday shakllar rasmiy matn uchun mos bo‘lmasligi mumkin, biroq norasmiy yozishmalarda ovoz ohangi o‘rnini qisman to‘ldiradi. Pavlenko (2005) ikki tillilik va hissiy tajriba o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni ko‘rsatib, emotsional birliklarning turli tillarda bir xil subyektiv ta’sir bermasligi mumkinligini ta’kidlaydi.

5. Qiyosiy misollar va tarjimadagi muammolar

Emotsiya	Inglizcha ifoda	O‘zbekcha muqobil
Quvonch	I am over the moon.	Boshim osmonga yetdi.
G‘azab	He lost his temper.	Uning jahli chiqdi.
Qayg‘u	She is heartbroken.	Uning yuragi ezilgan.
Hayrat	What a surprise!	Voy, qanday kutilmagan holat!
Qo‘rquv	I was scared stiff.	Qo‘rquvdan qotib qoldim.

Jadvaldagi mosliklar kontekstga bog‘liq funksional muqobillardir; ular har qanday vaziyatda o‘zaro almashtirilmaydi. Masalan, “over the moon” norasmiy, obrazli ifoda bo‘lib, rasmiy xabarda “very pleased” yoki “juda mamnun” kabi neytral variant ma’qulroq bo‘lishi mumkin. Tarjimon hissiyotning turi, kuchi, so‘zlovchining niyati va nutq registrini birgalikda hisobga olishi kerak.

Emotsiyalarni qiyosiy o‘rganish chet tilini o‘qitishda ham amaliy qiymatga ega. Lug‘atdagi birinchi muqobilni yodlash yetarli emas: o‘quvchi iboraning qanday vaziyatda, kimga nisbatan va qaysi ohangda ishlatilishini bilishi zarur. Buning uchun dialoglar, kontekstual tarjima, rol o‘ynash va frazeologik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

birliklarni qiyoslash mashqlari samarali. Goddard (2014) emotsiya tushunchalarini madaniyatlararo tavsiflashda semantik noziklikni saqlash zarurligini ta’kidlaydi.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillarida emotsiyalarning lingvistik ifodalanishi umumiy insoniy tajribaga tayansada, har bir tilning leksik-semantik tizimi va madaniy me’yorlari bilan belgilanadi. Har ikkala tilda emotsiyalar alohida nomlar, baholovchi sifatlar, frazeologizmlar, metaforalar, undovlar, sintaktik takrorlar va intonatsiya yordamida ifodalanadi. O‘xshash metaforik modellar mavjudligi ularning barcha nutqiy shakllari mutlaq ekvivalent ekanini anglatmaydi.

Qiyosiy tahlil tarjimada semantik ma’nodan tashqari uslubiy bo‘yoq, emotsional intensivlik va pragmatik vazifani ham saqlash zarurligini ko‘rsatadi. Kelgusida autentik ingliz va o‘zbek nutq korpuslari asosida emotsional birliklarning qo‘llanish chastotasi, janrlar bo‘yicha taqsimoti hamda yosh va ijtimoiy guruhlarga xos xususiyatlarini empirik o‘rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
2. Goddard, C. (2014). The language of emotion across cultures. In F. Sharifian (Ed.), The Routledge handbook of language and culture (pp. 314–327). Routledge.
3. Kövecses, Z. (2000). Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling. Cambridge University Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors we live by. University of Chicago Press.
5. Martin, J. R., & White, P. R. R. (2005). The language of evaluation: Appraisal in English. Palgrave Macmillan.
6. Pavlenko, A. (2005). Emotions and multilingualism. Cambridge University Press.
7. Wierzbicka, A. (1999). Emotions across languages and cultures: Diversity and universals. Cambridge University Press.
8. Shakhovskii, V. I. (2008). Lingvisticheskaya teoriya emotsii [Linguistic theory of emotions]. Gnozis.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.